

MIQUEL MARTÍ I POL, TRADUCTOR DE TEATRE¹

CARLES BIOSCA
Universitat Autònoma de Barcelona

Miquel Martí i Pol, translator of playwrights

Miquel Martí i Pol és, més enllà de l'obra pròpia, autor de nombroses traduccions, principalment de novel·la i d'assaig, però també de teatre. Entre el 1980 i el 1990 el poeta traduí, del francès i del castellà, sis textos teatrals d'autors tan variats com Jean Racine, Jean Cocteau, Jean Genet, Witold Gombrowicz i Pablo Neruda. Aquest article analitza la importància d'aquestes traduccions i les condicions en què foren fetes.

Paraules clau: Miquel Martí i Pol, traducció teatral.

Miquel Martí i Pol, in addition to his own works, authored a number of translations, mainly novels and essays, but also theatrical works. Between 1980 and 1990 the poet translated, from French and Spanish, six plays by authors as wide-ranging as Jean Racine, Jean Cocteau, Jean Genet, Witold Gombrowicz and Pablo Neruda. This article examines the importance of these translations and the conditions in which they were carried out.

Keywords: Miquel Martí i Pol, theatre translation.

Miquel Martí i Pol, traductor

La faceta més coneguda del Martí i Pol traductor són probablement les seves versions de novel·la (Émile Zola, Gustave Flaubert, J. K. Huysmans), i d'assaig (Simone de Beauvoir, Claude Levi-Strauss, Roland Barthes). Però Miquel Martí i Pol, a més de passar al català diverses obres d'altres gèneres literaris, com la poesia (Guillaume Apollinaire) i la narrativa per a infants (René Goscinny, Gianni Rodari), fou també traductor de teatre.

L'afecció de Martí pel gènere teatral és indiscutible: al llarg dels anys de formació del poeta la dramaturgia hi té una presència constant. Aquesta presència s'inicià amb les representacions lligades al Centre Parroquial de Roda de Ter i a l'emissora local, on va dirigir un grup de radioteatre. Posteriorment, la seva amistat amb Jordi Sarsanedas, fundador de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona, el dugué a entrar en contacte amb els grans noms del teatre barceloní. Pel seu biògraf Ignasi Pujades sabem que, fora de Roda de Ter, Martí i Pol participà en representacions a Vic: ja el juny de 1960 hi representà *Homes i no*, de Manuel de

1. Aquest article s'inscriu en el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC) (2009, SGR 1294), reconegut i finançat per l'Agència de Gestió i Ajuts Universitaris de la Generalitat de Catalunya, i amplia i complementa una comunicació del II Col·loqui Internacional Miquel Martí i Pol celebrat l'octubre del 2013.

Pedrolo, i més tard col·laborà amb el Grup de Teatre Independent del Cine Club de Vic.² Com recull Àlex Broch, entre el final dels anys cinquanta i el final dels anys seixanta el poeta interpretà textos de Joan Brossa, Pere Quart, Eugène Ionesco, Peter Weiss i Anton Txèkhov, entre d'altres.³ Alhora, Martí i Pol fou també el dinamitzador de nombrosos cinefòrums en diverses poblacions de la Plana.

Simultàniament, el poeta s'estrenà com a traductor literari l'any 1963 amb dos títols menors, dos contes de Janosch que publicà l'editorial Lumen, per a la qual aleshores treballava Ricard Torrents.⁴

Pel que fa als autors francesos, la seva trajectòria com a torsimany s'inicià de la mà de Jordi Sarsanedas, amb qui traduí un assaig de Saint-Exupéry, *Ciudadella*, que aparegué l'any 1965 a Nova Terra. A diferència de Sarsanedas, el sentit de la llengua de Martí no provenia de cap formació universitària. De la mateixa manera que es formà com a poeta a través de les lectures que escollia o que li recomanaven els seus companys, amics i mentors, el seu coneixement del francès i de les tècniques de traducció els adquirí de manera autodidacta, a base de llegir autors francesos.

Entre el 1963 i el 1997, Martí i Pol traduí prop d'una trentena de llibres, d'assaig, narrativa, teatre, poesia, còmic i literatura infantil i juvenil, del francès, del castellà i de l'italià. Aquesta tasca, motivada en part, com és natural, per la necessitat econòmica, s'intensificà a partir de l'any 1966. Així, l'any 1968 el poeta escrivia a Francesc Vallverdú, cap de redacció d'Edicions 62, per demanar-li feina de corrector, però Vallverdú li respongué que preferia tenir-lo de traductor. Com expressava en una carta a Vallverdú, «Jo aquesta feina la faig molt de gust i, a més a més, em fa molt de servei. Al tèxtil les coses cada dia van de mal en pitjor. Jo no és pas que em vulgui enriquir. Gairebé diria que al contrari. Estimo la meva gent i no em vull moure de la classe social que és la meva [...]. No teniu pas res més per a mi? Sempre que no es tracti d'alguna cosa d'una pressa rigorosíssima, ja veus que faig per manera d'enllestir-la tan aviat com puc. Altrament, com et deia suara, la feina em fa falta i tinc ganes de fer-ne. Gràcies per endavant, i bon cap d'any».⁵ Aquell mateix any traduí Claude Lévi-Strauss, *Tristos Tròpics* i *El pensament salvatge*. Sobre aquests encàrrecs, en una carta a Anna afirmava: «Sembla que les meves versions del francès resulten notablement potables. Per cert, aquests dies ha sortit *El salari de la por* (a 62), que també és traducció meva. Lévi-Strauss és apassionant. N'has llegit res? [Es tracta d'un etnòleg francès, pare de l'estructuralisme.] Hi tindrè feina llarga. El compromís (62 m'ha fet tractes especials) m'obliga a entregar tots dos llibres a primers de juliol. Si tot va bé ho tindrè enllestit en aquestes dates, la qual cosa vol dir que em tocarà de traduir unes dues-centes holandeses al mes. Serà cosa de provar quina capacitat de treball sóc capaç de desenrotllar, ja que, si tot va com jo espero, no em limitaré pas a traduir, aquest any».⁶

2. PUJADES, Ignasi. *Miquel Martí i Pol, el llarg viatge (1957-1969)*. Barcelona: Proa, 2007, p. 98.

3. BROCH, Àlex; PLANAS, Xevi. *Miquel Martí i Pol, vida i poesia*. Barcelona: Proa, 2006, p. 31.

4. Es tracta de dues historietes per a infants escrites i il·lustrades per Janosch (Horst Eckert), editades a Munic pocs anys abans: *Història de Valek i Valek i Jarosch*. Un any més tard, el 1964, Lumen publicà del mateix autor *Josa i el violí màgic*, també amb traducció de Martí i Pol.

5. PUJADES, *op. cit.*, p. 360.

6. *Ibidem*, p. 364.

Aquesta febre traductora per força s'havia de frenar quan l'any 1973, any en què amb Jem Cabanes i Concepció Ciuraneta traduïa un assaig de Roland Barthes, Martí i Pol rep la visita de Miquel Desclot i Jaume Medina. Aquesta visita seria l'embrió de la difusió de la seva obra poètica gràcies als Llibres del Mall, amb les conseqüències que això tindria per a la seva producció escrita. Les traduccions, però, no s'aturaren. El 1978 traduí amb Emili Teixidor *Joan Salvador Gavina*, de Richard Bach, i el 1981, *Nana*, d'Émile Zola.

Constatem, doncs, amb aquest florilegi de títols, que el primer encàrrec de traducció teatral no arriba fins al començament dels anys vuitanta, quan Martí i Pol ja ha adquirit una llarga experiència, sol o en equip, com a traductor.

Traduccions de teatre

Martí i Pol publicà, entre el 1982 i el 1990, cinc peces teatrals, recollides en quatre llibres. Hi ha, però, una traducció anterior que ha romàs inèdita. L'any 1980 el poeta va versionar un monòleg de Jean Cocteau, *La voix humaine*, que, amb el títol *Sobre la veu humana de Jean Cocteau*, fou estrenat al Festival Internacional de Sitges, que dirigia Ricard Salvat, l'any 1980.⁷

La primera de les traduccions teatrals publicades la devem al contacte de Martí i Pol amb l'entorn del Teatre Lliure de Barcelona, en què Fabià Puigserver s'havia proposat, a principi dels anys vuitanta, de posar en escena la versió catalana d'un musical basat en un text de Pablo Neruda. Es tracta de *Fulgor y muerte de Joaquín Murieta*. El text l'havia editat l'editorial xilena Zig Zag, de Santiago, l'any 1967, i havia estat reeditat a Losada, de Buenos Aires, el 1974. El protagonista de l'obra, Joaquín Murieta, personatge d'origen xilè, fou un bandit a la Califòrnia de mitjan segle XIX, durant la Febre de l'Or, una de les figures que originà el personatge de ficció del Zorro. Neruda s'hi inspirà per fer un cant a la injustícia contra els oprimits.

La versió que en féu Martí i Pol fou duta a les taules per la companyia estable del Teatre Lliure el 1982, en un muntatge de Fabià Puigserver i amb música de Josep Maria Mainat. El text fou publicat als Llibres del Mall, que obria així una col·lecció, *Teatre Lliure*, que tindria poca continuïtat. No obstant això, l'envergadura del muntatge propicià un enregistrament en disc de l'obra, que distribuï Ariola. *Fulgor i mort de Joaquín Murieta* es tornà a posar en escena al Lliure quatre anys més tard, la temporada 1985-1986. La versió de Martí i Pol conserva l'emoció de l'original fins i tot en la reelaboració dels fragments rimats, que són molts, i adapta de manera enginyosa l'onomàstica i les denominacions pròpies de la cultura llatinoamericana. Tanmateix la fidelitat a l'original fa que es perdi en molts casos la rima interna dels versos, un recurs que Neruda fa servir amb profusió.

Un any més tard de la publicació d'aquesta obra, el desembre de 1983, surten a la llum dues traduccions teatrals més de Martí i Pol. Es tracta de dues tragèdies

7. El text de Martí i Pol fou interpretat per Pep Corominas, sota la direcció de Víctor Oller i amb música d'Eduard Altaba. Aquesta primera traducció teatral ha romàs inèdita, i se'n conserva una còpia a l'arxiu Martí i Pol de la Biblioteca Bac de Roda.

neoclàssiques de Jean Racine, *Baiazet* i *Atalia*, que Edicions 62 ofereix en català. Racine ja havia estat versionat al segle XVIII per un dels traductors de Tuïr, Miquel Ribes, prior de Sant Miquel de Cuixà. Per això de la tragèdia *Atalia* se'n conserva una versió catalana escrita l'any 1774 i que l'any 1912 fou publicada per Joaquim Comet a Perpinyà. A banda d'aquest precedent, ja al segle XX, a mitjan anys seixanta, el prolífic traductor Bonaventura Vallespinosa havia anostrat les peces més conegudes de Racine (*Andròmaca*, *Fedra* o *Ifigènia*, entre d'altres), les quals es publicaren en una antologia a la col·lecció «Clàssics de Tots els Temps», de l'editorial Alpha, sota el títol *Tragèdies*.

Quan als anys vuitanta Joaquim Molas, Josep Maria Castellet i Pere Gimferrer es proposaren d'incorporar Racine a la col·lecció «Les Millors Obres de la Literatura Universal», es trobaren que les versions de Vallespinosa eren encara recents, puix que havien aparegut només setze anys abans. Optaren, així, per confeir un volum titulat igualment *Tragèdies*, que no incloïa cap de les peces ja versionades per Vallespinosa. El volum recuperava en canvi una versió precedent, la *Fedra* que Joaquim Ruyra havia traduït entre el 1915 i el 1926. Edicions 62, doncs, reedità aquesta *Fedra* acompanyada de dues peces menors de Racine que Vallespinosa no havia versionat: *Baiazet* i *Atalia*. A diferència d'*Atalia*, que comptava amb la versió de Miquel Ribes, *Baiazet* era l'única de les tres obres que no s'havia publicat mai en català. Martí i Pol s'encarregà de fer aquestes dues versions.

Baiazet, estrenada a París el 1672, narra en cinc actes una història d'amor a la cort de l'Imperi Otomà. *Atalia* és una tragèdia de tema bíblic, l'última de les peces que Racine escriví, i s'estrenà a l'escola de Saint-Cyr el 1691. Totes dues obres són en versos alexandrins. Val a dir que la traducció que en fa Martí i Pol aquest constrenyiment no afecta ni la progressió de la trama de l'obra ni l'alternança dels personatges en les rèpliques. Igualment, la versió que en resulta no concedeix cap llicència mètrica ni de rima. Tal vegada aquests dos factors el duen a elevar en excés el registre lingüístic dels personatges, però val a dir que tractant-se d'un autor clàssic hauria sobtat més el lector un eventual excés en la col·loquialitat dels diàlegs. Tanmateix, certs arcaïsmes o cultismes que potser espantarien un oient actual poc bregat resulten, per a un receptor una mica més avesat, del tot transparents.⁸

Un any més tard de l'aparició de les *Tragèdies*, l'octubre de 1984, Martí i Pol publica per primer cop una versió d'un dramaturg contemporani, Jean Genet. Genet havia tingut una excel·lent rebuda a l'escena parisenca dels anys seixanta. En català, Josep Maria Benet i Jornet n'havia traduït *Estricta vigilància* el 1973, per a la col·lecció de teatre «El Galliner» d'Edicions 62. I pocs anys després, Genet fou portat a escena la temporada 1980-1981 amb l'estrena de *El balcó*, a càrrec de Lluís Pasqual, que n'havia encarregat la traducció a Carme Serrallonga. El text que traduí Martí i Pol, *Les criades* (*Les bonnes*) descriu el conflicte social

8. Pel que fa a la idoneïtat del registre oral, potser val la pena de recordar que en publicar-se aquestes *Tragèdies* un factor tan determinant com seria la Televisió de Catalunya tenia tot just pocs mesos de vida.

Miquel Martí i Pol a la lectura de poesia religiosa dels autors premiats al Concurs Parroquial de Poesia de Cantonigròs. Temple Romà de Vic, 1958. Fons privat Bonaventura Selva.

entre dues serventes i la seva senyora, i paral·lelament escenifica la lluita entre l'odi i l'amor, entre la passió i la raó. *Les criades*, que és la primera obra teatral escrita per Genet, s'estrenà el 1947 i fou reestrenada, amb una sèrie de variacions, el 1954. El text de Martí i Pol es basa en la versió del 1947, publicada el 1968 a Gallimard, i inclou també el pròleg de l'autor. Es publicà en col·laboració entre les Edicions del Mall i l'Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona.

El text, molt encertat pel que fa al lèxic, manté el ritme de l'original, amb un català viu que fa versemblants els personatges, si bé s'hi pot notar un cert deix de la sintaxi francesa. Pel que fa al nom de les protagonistes, Claire es tradueix per Clara, fet que permet mantenir les connotacions de l'original, mentre que el nom de Solange no té adaptació. Es perden, inevitablement, alguns jocs de paraules de difícil resolució, com per exemple l'ambigüïtat del mot francès *bonnes* (substantiu «criades», adjectiu «bones»), o bé del mot *maîtresse* («mestressa» però també «amant»), però en canvi es mantenen altres jocs de paraules com per exemple una confusió entre *frôleuse* i *voleuse* que Martí converteix en *barjaula / gata maula*. Amb aquest text el poeta guanyà el premi de traducció Josep Maria de Sagarra.

A mitjan anys vuitanta diversos factors feren que Martí i Pol deixés de banda la traducció i es dedicés del tot a la seva obra poètica. Només traduirà una peça més, *Ivonne, princesa de Borgonya*, una comèdia en quatre actes de l'escriptor

polonès Witold Gombrowicz, que Edicions 62 publicà l'any 1990 dins la col·lecció «El Galliner».

L'obra de Gombrowicz, exiliat a l'Argentina, s'havia donat a conèixer a casa nostra amb la traducció al castellà de la seva novel·la *Ferdydurke*, escrita l'any 1937, que Ramon Folch i Camarasa passà al català l'any 1968. La comèdia *Ivonne, princesa de Borgonya*, que Gombrowicz havia escrit l'any 1938, no s'estrenà fins l'any 1957, a Varsòvia. La protagonitza un príncep que es promet amb una jove, lletja i callada, la qual acaba per ser el boc expiatori de la cort. La traducció que en va fer Martí i Pol peca d'un defecte avui dia poc perdonable, i és que no es va fer a partir de l'original polonès sinó de la versió francesa, probablement a partir del volum de Gombrowicz titulat *Théâtre* editat per Julliard l'any 1965. Aquest fet deixà en la versió de Martí i Pol rastres sintàctics i lèxics, que tanmateix devien resultar poc evidents per a un públic molt acostumat encara a l'ús de la llengua francesa com a vehicle de la literatura universal. Martí resol bé, en general, els jocs de paraules, els noms i sobrenoms dels personatges i recrea amb gràcia les composicions poètiques que declama el personatge de la reina.

Tenim constància que al jurat del premi de traducció Josep Maria de Sagarra havia arribat l'any 1982 —un any abans que Martí i Pol en fos guanyador— una versió d'*Ivonne, princesa de Borgonya*, signada per Jaume Gomila i Julià que, però, romangué inèdita.⁹ Així doncs, la de Miquel Martí i Pol fou la primera versió catalana publicada, l'any 1990.

Tres anys més tard, el 1993, el text fou dut a escena per la companyia Rebeca de Winter. Però quan el març del 2008 el Teatre Lliure va voler representar aquesta obra, ho va fer amb un text nou, signat per Ferran Toutain i Maga Díaz Mrugasiewicz, i sota la direcció de Joan Ollé. La versió de Toutain i Díaz és una traducció directa del polonès, lliure, per tant, de la subordinació a la versió francesa. La versió de Toutain i Díaz resulta en general menys encotillada que la de Martí, que és anterior i que per força s'havia de cenyir a una versió intermèdia en francès.

Com fa evident la varietat de registres que abordà, Miquel Martí i Pol fou un traductor de teatre versàtil, capaç tant d'anostrar els alexandrins més clàssics, com de traslladar una cantata rimada, com d'adaptar per al públic català dramaturgs europeus contemporanis. Ben segur que els anys de representacions i de lectures teatrals esmolaren el sentit dramaturgic del poeta. Fora de l'última d'aquestes traduccions (la comèdia de Gombrowicz, tal vegada superada per la versió posterior del 2008), considerem que la resta de versions teatrals suporten bé el pas del temps, especialment les tragèdies de Racine. El profund sentit de la llengua del poeta continua viu, doncs, més enllà dels seus versos, i podem retrobar-lo en cadascuna de les rèpliques que, ideades per Cocteau, Neruda, Racine, Genet o Gombrowicz ressonen encara avui a l'escenari amb els mots escollits per Martí i Pol.

Bibliografia

- BROCH, Àlex; PLANAS, Xevi. *Miquel Martí i Pol, vida i poesia*. Barcelona: Proa, 2006.
- GENET, Jean. *Les bonnes. Édition de Michel Corvin*. París: Gallimard, 2001.
- *Les criades*. Trad. de Miquel Martí i Pol. Barcelona: Institut del Teatre de Barcelona / Edicions del Mall, 1984.
- GOMBROWICZ, Witold. *Ivonne, princesse de Bourgogne*. Trad. de K. A. Jelenski i Geneviève Serreau. A: GOMBROWICZ, Witold. *Théâtre*. París: Julliard, 1965.
- *Ivonne, princesa de Borgonya*. Trad. de Miquel Martí i Pol. Barcelona: Edicions 62, 1990.
- *Ivonne, princesa de Borgonya*. Trad. de Ferran Toutain i Marga Díaz Mrugasiewicz. Barcelona: Fundació Teatre Lliure, 2008.
- NERUDA, Pablo. *Fulgor y muerte de Joaquín Murieta: bandido chileno injusticiado en California el 23 de julio de 1853*. Santiago de Xile: Zig-Zag, 1967.
- *Fulgor i mort de Joaquín Murieta*. Trad. de Miquel Martí i Pol. Barcelona: Llibres del Mall, 1982.
- PUJADES, Ignasi. *Miquel Martí i Pol, el llarg viatge (1957-1969)*. Barcelona: Proa, 2007.
- RACINE, Jean. *Oeuvres complètes*. París: Hachette, 1906-1912.
- *Athalie. Tragèdia de Jean Racine*. Trad. de Miquel Ribes. Perpinyà: J. Comet, 1912.
- *Tragèdies*. Trad. de Bonaventura Vallespinosa. Barcelona: Alpha, 1967.
- *Tragèdies*. Trad. de Joaquim Ruyra i Miquel Martí i Pol. Barcelona: Edicions 62, 1983.

9. Se'n conserva una còpia al Centre de Documentació de l'Institut del Teatre de Barcelona.

